UAB
Universitat Autònoma de Barcelona

Dipòsit digital de documents de la UAB

This is the **published version** of the bachelor thesis:

Venteo Garcia, Eric. *Divulgació i dignificació del patrimoni local.* Treball de Final de Grau (Universitat Autònoma de Barcelona), 2026 (Humanitats)

This version is available at https://ddd.uab.cat/record/336964

under the terms of the BY-SA license.

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Filosofia i Lletres - Departament d'Art i Musicologia

Divulgació i dignificació del patrimoni local

La Torre del Breny

Autor: Eric Venteo Garcia

Tutora: Maria Garganté Llanes

Treball de Fi de Grau

Curs: 2025-2026

Grau en Humanitats

"No saber lo que sucedió antes de que nacieras es ser un niño para siempre. Porque, ¿qué es la vida del hombre si no se entrelaza con la memoria de los hechos antiguos de las generaciones anteriores?"

Marco Tulio Cicerón
El orador

Resum

En el present treball final de grau, es tractarà la Torre del Breny, un sepulcre romà datat del segle III dC, corresponent a l'època baiximperial. Situat en el municipi de Castellgalí, en la comarca del Bages.

Un cop situats geogràficament, per entendre millor el que envolta aquest monument, haurem de saber les seves característiques històriques i artístiques, elaborant un breu context per situar al lector. No obstant això, per posar més en context, hi haurà un apartat que comparará els principals monuments que hi ha a Catalunya de la mateixa tipologia i característiques, per entendre com s'ha gestionat el patrimoni romà.

En la manera que hem pogut situar al lector, l'objectiu principal del treball, no serà gestionar un estudi historicoarquitectònic, sinó que serà elaborar un pla per al reconeixement d'aquest monument i la seva posterior divulgació. Evitant, la crua invisibilització i desconnexió que ja pateix.

Paraules claus

Torre del Breny, patrimoni romà, divulgació i gestió del patrimoni local, BCIN, BCIL, mausoleu romà, arquitectura funerària.

Resumen

En el presente trabajo final de grado, se tratará la Torre del Breny, un sepulcro romano datado en el siglo III d.C., correspondiendo a la época bajoimperial. Situado en el municipio de Castellgalí, en la comarca del Bages.

Una vez situados geográficamente, para entender mejor lo que rodea a este monumento, tendremos que saber sus características históricas y artísticas, elaborando un breve contexto para situar al lector. Sin embargo, para poner más en contexto, habrá un apartado que comparará los principales monumentos que hay en Catalunya de la misma tipología y características, para entender mejor cómo se ha gestionado el patrimonio romano.
En la manera en que hemos podido situar al lector, el objetivo principal del trabajo no será gestionar un estudio histórico-artístico, sino que será elaborar un plan para la consideración de este monumento y su posterior divulgación. Evitando la cruda invisibilización y desconexión que ya sufre.

Palabras clave:

Torre del Breny, patrimonio romano, divulgación y gestión del patrimonio local, BCIN, BCIL, mausoleo romano, arquitectura funeraria.

Abstract

In the present final degree project, the Torre del Breny will be addressed, a Roman sepulchre dated to the 3rd century AD, corresponding to the Late Roman Empire period. It is located in the municipality of Castellgalí, in the region of Bages.

Once geographically situated, in order to better understand what surrounds this monument, it will be necessary to know its historical and artistic characteristics, developing a brief context to situate the reader. However, in order to provide further context, there will be a section comparing the main monuments in Catalonia of the same typology and characteristics in order to better understand how Roman heritage has been managed.

Once the reader has been situated, the main objective of the project will not be to carry out a historical-artistic study but rather to develop a plan for the recognition of this monument and its subsequent dissemination, avoiding the harsh invisibilization and disconnection from which it already suffers.

Keywords:

Torre del Breny, Roman heritage, dissemination, and management of local heritage, Cultural Asset of Nacional Interest, Cultural Asset of Local Interest, Roman mausoleum, funerary architecture.

Índex

Resum..... 2

Paraules claus..... 2

Resumen..... 2

Palabras clave:..... 3

Abstract..... 3

Keywords:..... 4

Índex..... 5

1. Introducció..... 7

1. 1 Justificació del tema..... 7

1. 2 Propòsits i objectius de l'estudi..... 8

1. 3 Metodologia..... 8

2. Estat de la qüestió..... 9

3. Monuments funeraris a la Catalunya d'època romana..... 17

4. La Torre del Breny en context..... 20

4. 1 Contextualització històrica..... 20

4. 2 Contextualització artística..... 22

4. 3 Una torre de llegenda..... 23

5. Recuperem la Torre del Breny..... 25

5. 1 Estudi de les condicions actuals de la Torre del Breny..... 25

5. 2 Proposta de millora del terreny..... 29

5. 3 Proposta de restitució de la Torre del Breny..... 31

5. 4 Proposta de divulgació de la Torre del Breny..... 35

6. Conclusions..... 40

7. Bibliografia o bibliografia electrònica.....44

1. Introducció

El Patrimoni cultural constitueix un element fonamental per a la comprensió de societats del passat i del present, perquè engloba el conjunt de béns materials i immaterials que testimonien l'evolució històrica, social i cultural d'un territori. Aquest patrimoni és mostra de múltiples formes com per exemple: l'arquitectura, la música o les tradicions, la gastronomia, entre d'altres. Per tant, tant tenim que es pot representar materialment i immaterialment, esdevenint clau en la construcció de la identitat cultural dels territoris, aproximant a la població al seu passat.

Malgrat aquesta importància, és realment relativa, ja que una part significativa del patrimoni local resta invisibilitzada o escassament valorada. Aquesta manca de coneixement i divulgació deriva a una escassa consciència patrimonial, en conseqüència una desprotecció d'elements històrics de gran valor cultural.

1. 1 Justificació del tema

Com a estudiant d'Humanitats, he volgut triar un tema d'estudi que sigui propi del grau que estic estudiant. Un cop arribat a l'últim any del cicle universitari veient amb perspectiva les nombroses assignatures que he anat superant, hi ha certes que m'han marcat més que d'altres. Aquestes són Patrimoni, Gestió Cultural i Museologia, per tant, vaig voler triar un tema adient als meus interessos. Doncs, vaig veure com un monument local, la Torre del Breny, pateix d'invisibilitat en ser una petita part de la història local i la ignorància global que hi ha al territori, per què com a habitant del municipi del costat soc coneixedor de pinzellades superficials de la història. Fet que em va fer pensar en com una estructura que ha perdurat més de mil vuit-cents anys, amb una història i una llegenda tan present entre la població més

avançada, és actualment ignorada per part de la població. Aquesta percepció es va reforçar en veure com mai s'havia elaborat un esdeveniment cultural en posada en valor del monument. Per tant, vaig voler endinsar-me en l'elaboració de plans de rememoració o divulgació d'aquest sepulcre romà.

1. 2 Propòsits i objectius de l'estudi

En conseqüència, el propòsit principal de l'estudi seria elaborar una proposta de dignificació i divulgació del patrimoni local, per fer que el màxim nombre de persones siguin conscients del patrimoni i el pas del temps que està passant percebut per davant dels seus propis ulls. Així mateix, s'intentarà elaborar tècniques culturals i patrimonials, per tal de dur a terme realitat, l'objectiu principal.

Tanmateix, no només es farà aquest treball des de la visió dels estudis patrimonials o culturals, sinó que mitjançant les aptituds adquirides en el grau en Humanitats, es buscarà elaborar un treball des de la metodologia transdisciplinària, és a dir, combinant disciplines com història, història de l'art, mitologia, patrimoni i gestió cultural. Fent allò possible per enriquir el treball de la manera més humanista i acadèmica que es pugui. Duent a terme estudis propis i recerca de fonts en diversos apartats al llarg del treball on es podrà observar la connexió i l'amplitud del grau.

1. 3 Metodologia

La metodologia que s'ha seguit per a dur a terme el següent treball final de grau, és la següent: s'ha estat buscant mitjançant la recerca electrònica de fonts tant primàries com secundàries, que es reflecteix en apartats com l'estat de la qüestió. No obstant això, aquesta cerca electrònica ha estat acompanyada d'una recerca bibliogràfica, en biblioteques de la

Universitat Autònoma de Barcelona, Manresa, Sant Vicenç de Castellet i Castellgalí. Addicionalment, la visita a l'Arxiu municipal de Castellgalí, on es van revisar fonts històriques i pròpies del municipi. Aquesta font va ser el *Projecte bàsic i executiu de restauració de la Torre del Breny, primera fase de l'any 2017*, en aquest document a més d'analitzar en profunditat els extractes fonamentals pel treball, va ser de gran utilitat per veure els projectes a futur per part de l'Ajuntament. A més, de veure els reptes, debilitats i oportunitats que tenia tant la Torre del Breny com el municipi.

Doncs, la informació seleccionada mitjançant la navegació de pàgines web, ha estat contrastada per documentació textual, fonts acadèmiques i primàries. Per tant, la part teòrica del treball o més de recerca, en ser un tema innovador no hi havia gaire informació textual i s'ha necessitat el suport de fonts electròniques. Les webs consultades han estat prèviament revisades per garantir que la informació que estava era acadèmica i segura, escrita per professionals o coneixedors del tema. Tanmateix, la gran majoria de pàgines web són institucionals, municipals o jurídiques.

Ara bé, la part més pràctica que ha sigut el cos del treball, ha estat realitzat mitjançant un petit estudi de camp. Se'n va anar personalment, a veure les condicions actuals del monument per realitzar adequadament un estudi més exhaustiu i verídic, on es va trobar informació que en xarxa municipal no hi estava. També, va servir per veure el voltant del monument, si hi havia gent mirant el monument, l'estat en el qual està i per prendre apunts de manera més qualificada. Un cop es va realitzar l'estudi de camp, per l'elaboració de recreacions artificials, es va recórrer a l'ajuda de la intel·ligència artificial, com a proposta per contemplar com hauria estat la torre si es conservés intacta. Així doncs, la metodologia usada pel treball ha combinat la dualitat de mons que conviuen actualment, la informació textual i la informació digital.

2. Estat de la qüestió

La primera vegada que tenim un petit esment d'aquest monument és en el 981, on som coneixedors de la primera documentació, anomenant-la com a Turre de Heldecindo. Segons l'historiador Jordi Bolòs, en aquesta època, era un lloc fortificat, que prenia el nom d'un antropònim germànic que era el propietari, del qual posteriorment, esdevindrà el nom Elbreny.

El primer autor que en parla de la Torre del Breny és un historiador barceloní anomenat Jeroni Pujades, en la seva *Crònica Universal* en 1609, que parla de Manresa i el seu origen romà. Doncs, parla de la mateixa fortificació amb una admiració considerable i relacionant-la amb la Torre dels Escipions situada a Tarragona:

> Axi mateix dona indicis de algun memorable fet, la torre del Breyn
> ques troba mitja llegua mes avall de la ciutat, a las corrents y juntas dels rius
> Llobrebat, y Cardener, en lo terme de S. Vicens de Castellet. Lo qual desde la ultima
> pedra del peu, fins al mes alt freso de la cornisa superior, es conforme a la dels
> Scipions. (Pujades, 1609, citat en *Història de Manresa*, 2015)

Els següents autors que parlen de la Torre del Breny en el segle XVII són Esteve de Corbera en 1678 —anomenant-la com a Torre del Gombreny—, en un llibre publicat a Nàpols i l'altre autor és el frare mínim Joan Gaspar Roig i Jalpí en 1693 que corrobora als autors anteriors sobre l'origen romà de Manresa i de la torre. Dient en el seu escrit que la Torre del Breny, pertany a la mateixa traça que aquella que li diuen dels Escipions. "*desde la última piedra del pie, hasta la mas alta del remate es de la misma traça, que la que llamamos de los Scipiones; pero no es tan alta, y le faltan los bultos, que están en aquella"* (Roig, 1692, citat en *Història de Manresa*, 2015).

Un cop entrat en el segle XVIII, l'escriptor Francisco de Zamora Peinado en el seu manuscrit *Diario de los viajes hechos en Cataluña* en 1788 escriu sobre la Torre del Breny, en un dels seus viatges obligatoris a causa del seu treball. Doncs la descriu com una construcció romana, però amb la diferència de què introdueix que va ser construïda com a trofeu dels romans per a algun triomf en alguna batalla, ja que aquella zona era un pas militar:

> Yo me inclino por la situacion de este edificio su figura y adornos a que es un trofeo erigido por los Romanos en señal de haver ganado alli alguna Batalla, pues segun tradicion corroborada por la disposicion del terreno, pasava por alli zerca el Camino, ó via Militar. (Peinado, 1788, citat en *Història de Manresa, 2015)*.

Seguidament, el següent autor que en parla és el viatger i historiador Antonio Ponz i Piquer, l'any 1788 en el seu catorzè volum de la seva obra el *Viaje de España*. En què parla del seu pas per Manresa venint de Montserrat, però sense trepitjar la zona de la fortificació en parla d'ella amb gran exactitud i mencionant a autors anteriors com Esteve de Corbera i Joan Gaspar Roig i Jalpí. Antonio Ponz i Piquer parla de la Torre com una construcció formosa i intacte, que mesura cinquanta-sis palms tant d'alçada com d'amplada. Encara no es tenia coneixença del seu ús real i, per primera vegada, es parla d'un mirall situat en la part mitjana de la façana que funcionava com a enlluernador que reflectia la llum del Sol que rebotava en el riu Llobregat, cegant a les persones que anaven per l'altra part.

El punt crucial que marca un abans i un després en l'estudi per saber com era realment aquesta construcció ens arriba a inicis del segle XIX. Concretament, amb l'autor francès Alexandre de Laborde que en la seva obra *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*

inclou per primera vegada unes il·lustracions de com era la Torre del Breny en els anys 1806. Fet que va potenciar el seu estudi artístic i arqueològic, on els dibuixos mostren en tot detall la planta de l'edifici, l'alçada i les mesures i també les decoracions laterals que tenia, conjuntament amb els dibuixos que hi havia en el fris. El següent autor que ens parla de la Torre del Breny és el religiós sallentí Fèlix Torres i Amat de Palou l'any 1814, que va enviar uns dibuixos descrivint la construcció a la Reial Acadèmia de la Història. No obstant això, aquest autor ens desvela més coses que abans no s'havien esmentat sobre la construcció. Ens diu que el mirall podria haver sigut un metall brillant com bronze o metall, que els mateixos bàrbars van ser qui va robar el mirall de la façana i que probablement darrere del metall estaria la inscripció del perquè va ser construïda la torre. Tanmateix, una persona segles posteriors amb una espècie de navalla va tallar una inscripció al segle IX dC, però que la tipografia era pròpia d'una altra civilització. Se'ns descriu, que tota la funció de l'edifici estava en l'exterior, ja que l'interior estava buit i que tampoc sabia amb exactitud perquè els romans van construir-la si no hi havia cap poblat al voltant.

L'epigrafista Marc Mayer en la seva obra del 2006 *La inscripció «cristiana» de la torre del Breny,* posa en dubte l'epigrafia trobada segles posteriors. En ser un estudiós sobre aquesta disciplina d'estudi, realitza i proposa acadèmicament que la inscripció paleogràficament hauria de ser datada des del segle X-XI dC. Es tenia la certitud gràcies a autors anteriors que era una inscripció de tipus cristiana, però que seguint l'estudi se sap que és un antropònim germànic, propi de l'època medieval.

Com a últim punt d'autors que parlen de la Torre del Breny, tenim a Juan Agustín Céan Bermúdez considerat el fundador de la moderna historiografia de l'art a Espanya. Doncs en la seva obra de 1832, *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*, ens fa un retrat

més acadèmic sobre la part artística de la construcció, ens parla detalladament de les inscripcions del fris —els lleons i la persona, que autors anteriors han parlat— també es pregunta que per què està aquesta construcció en mig del no-res. Però aquest autor, ja ens introdueix la idea que pot ser que sigui un sarcòfag "*Si no fue el de sarcófago, los anticuarios se podrán echar á averiguar, en el supuesto de ser un monumento respetable y bien conservado de la antigüedad romana."* (Céan Bérmudez, 1832, citat en *Història de Manresa,* 2015).

L'any 1870 es va propiciar la mutilació de la Torre del Breny, en raó per a la construcció de la resclosa del canal, per a aprofitar l'energia hidràulica del riu Llobregat. El propietari del terreny en aquell temps era Miquel Cots, que va proporcionar el seu vistiplau per a l'espoli de les pedres i reutilitzar-les a canvi d'una quantitat monetària. En Miquel Cots va ser un industrial manresà que quatre anys després de la tragèdia patrimonial que va enllestir va tindre a punt la construcció del Canal de Can Soler, que actualment es poden veure les pedres pròpies del mausoleu romà.

Josep Puig i Cadafalch, arquitecte i expresident de la Mancomunitat de Catalunya, va declarar en les seves obres *L'arquitectura romànica a Catalunya* i *L'arquitectura romana a Catalunya* que la Torre del Breny va ser un sepulcre romà. No obstant això, té la particularitat de ser un sepulcre mixt, és a dir, que era meitat temple meitat torre, que va ser construït al segle III dC, que segurament estava relacionat amb una vil·la romana que estava al costat —territori anomenat Boades actualment—. Tal com indiquen les fonts anteriors, la Torre del Breny va obrir-se per dur a terme la restauració i que pugui esdevenir un habitatge. Doncs es creu que per primer cop es va utilitzar en el 1776 i així va transcórrer sense importar la destrucció del 1870. La Diputació de Barcelona va rehabilitar la part superior de la Torre, pel

sostre d'una masia, donant-li un aspecte més d'habitatge que de mausoleu romà. No obstant això, es va continuar investigant la Torre del Breny on a finals del segle XX, una de les primeres modificacions va ser en 1974 on lamentablement "*la modificació va afectar a les estructures annexes fins als fonaments, amb la conseqüent pèrdua d'informació història"* (Guitart Tarrés & Martínez, 2017). Posteriorment, en 1985 el Servei d'Arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya va proporcionar unes excavacions en recerca d'informació dels avantpassats. Malgrat tot, en les excavacions no es va trobar cap senyal d'enterrament en el mausoleu. En canvi, com a resultat van confeccionar un treball planimètric i mitjançant els sondejos arqueològics, van concretar que no hi havia cap cambra inferior, afavorint la idea que no s'hi van dur a terme enterraments.

A inicis del segle XXI, la Torre del Breny va ser objecte d'una sèrie d'intervencions tècniques i arqueològiques orientades a la seva documentació, diagnòstic i futura restauració. L'any 2002, la Diputació de Barcelona, a través del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local, va encarregar una intervenció arqueològica prèvia als treballs de restauració. L'excavació, dirigida pels arqueòlegs: Javier Fierro Macía i Albert López Mullor, va consistir en la realització de tres sondejos a les façanes exteriors i un a l'interior, amb l'objectiu de valorar l'estat arqueològic del conjunt i de veure si hi havia actuacions anteriors. Els resultats obtinguts no van permetre identificar estrats coetanis de la construcció romana, però sí restes d'època medieval, moderna i murs de cronologia indeterminada.

Entre 2002 i 2003 es va redactar un Pla Director d'actuació sobre el monument i es van elaborar alçats fotogramètrics del mausoleu. Paral·lelament, un grup d'arquitectes i enginyers: Laura Megias Garriga, Anna Torrents Cabestany i Màrius Vendrell Saz, van elaborar un informe tècnic centrat en els materials de construcció, les patologies detectades i els suggeriments futurs. Un cop, van elaborar l'informe tècnic, van estar dotze anys en un pla

de reformes de l'entorn, que va durar fins a 2016 on van estar preparant el terreny per a la museïtzació. Fent reformes de l'entorn, treient els arbres i arbustos per major visibilitat, arreglar les taques d'humitat que hi havia, sumada a l'erosió.

En el marc de la revisió de la Carta Arqueològica, el 2010-2011, es va confirmar l'emplaçament del monument, mentre es trobava protegit per una tanca metàl·lica i senyalitzat com a element en procés de restauració, que va durar fins al 2016. Posteriorment, la Diputació de Barcelona, un any després en l'any 2017, va lliurar un projecte executiu de restauració amb l'Ajuntament de Castellgalí, on van exercir les següents funcions: desmuntatges i enderrocs, moviments de terres, treballs de consolidació, neteja i sanejat dels paràmetres, restauració de fàbrica i morters, instal·lació d'evacuació d'aigües pluvials, paviments d'espai interior i exterior, tractament de les obertures existents als murs com la porta d'accés i la finestra, instal·lació d'electricitat i enllumenat i seguiment i control arqueològic.

L'any 2019, amb motiu de la redacció de l'Expedient de Declaració de Bé Cultural d'Interès Nacional, es va fer una visita al camp a càrrec del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya efectuant una visita tècnica a la torre i una nova intervenció arqueològica:

> L'actuació va consistir en la realització de quatre rases al voltant de l'edifici i la neteja dels paraments de la construcció. Durant l'execució dels rebaixos no es van documentar nivells vinculats amb el mausoleu, ja que únicament es va registrar un estrat format per terres aportades en època contemporània i el nivell geològic. Tot i això, amb l'excavació de les rases es va poder registrar la fonamentació de l'estructura

> en les seves quatre cares, la qual estava formada per carreus de mida més petita, lligats amb morter de calç.
>
> Així doncs, les obres de restauració i consolidació no van afectar l'estructura original. (Generalitat de Catalunya, 2019)

En 2022 el 27 de setembre es va proposar mitjançant el Departament de Cultura i el Govern de la Generalitat de Catalunya l'acord de pronunciar el BCIN a la Torre del Breny, gràcies al compliment de l'article vuit de la llei de 9/1993 del patrimoni cultural català. Deguda la implementació de la nomenclatura de bé d'interès nacional es va delimitar una zona de protecció, que envolta el sepulcre romà, declarada com a zona arqueològica i monument històric.

Segons el BOE el conjunt arqueològic del mausoleu de la Torre del Breny són declarats com a BCIN, pels següents aspectes: un dels primers aspectes és la singularitat, en el cas del mausoleu romà, és un element molt singular dintre del context català; el segon aspecte és l'excepcionalitat, és a dir, la monumentalitat sumada amb el bon estat de conservació ens permet veure les mesures originals. En últim lloc, seguint l'informe del BOE:

> Capacidad discursiva: los restos arquitectónicos y arqueológicos descritos se deben entender como un conjunto articulado a lo largo de un punto de control estratégico, un nudo o un cruce de caminos hacia el norte y el interior peninsular, en la confluencia de los ríos Llobregat y Cardener. Estos restos explican una secuencia de ocupación territorial ejemplar en época romana, en la cual existe un centro productor o villa que conserva tanto el hábitat agrícola como el residencial «aristocrático», asociado a un ámbito funerario dispuesto a lo largo de un camino o vía, del cual los restos más

visibles son los dos sepulcros monumentales documentados. (Boletín Oficial del Estado, 2022, p. 3)

3. Monuments funeraris a la Catalunya d'època romana

Mostrant en profunditat el pas dels romans dintre de Catalunya, tenim una sèrie de construccions relacionades arquitectònicament i artísticament amb la Torre del Breny, repartides en certes localitats del territori. Com columbaris, mausoleus, vil·les, torres, entre d'altres més.

En primer lloc, tenim el Columbari de Vila-Rodona en Alt Camp. És un monument funerari romà datat del segle I dC, que mesura 10,10 m per 6 m de planta rectangular. La seva funció principal era el ritu religiós de la incineració, practicat comunament per la societat romana. Tanmateix, aquest columbari d'època d'alt imperi romà ha estat reformat al llarg de la història on podem comprovar que certes parets han estat construïdes en època medieval i moderna. En l'actualitat, aquesta construcció ha estat sotmesa a simulacres o recreacions per refer-la més pròpia de l'època de la seva construcció, on tenim reformes de finals del segle XX. En últim lloc, tenim que el Columbari de Vila-Rodona, és un BCIN, proposat el 12 d'octubre del 2003.

En segon lloc, la vil·la-mausoleu de Centcelles a Constantí, Tarragona. Comprèn les restes d'una antiga vil·la romana del segle I aC, però que només es conserven les termes i el mausoleu del segle IV dC, d'adquisició posterior. L'excepcionalitat de l'edifici està en el mausoleu, a més de remetre en mosaics de la cúpula que mostren escenes de cacera i representacions de l'Antic i Nou Testament. Tanmateix, la construcció pertany a un moment

clau de l'arquitectura paleocristiana, que tracta la necessitat de representar construccions de la religió cristiana. Considerat aquest mausoleu romà, que podia ser el sepulcre de l'emperador Constantí que va morir l'any 350 dC.

El mausoleu consta d'una planta rectangular i una façana de més de 90 m d'alçada que es divideix per dues sales que consten, per una banda, de quatre lòbuls i l'altre la cúpula de 10,66 m de diàmetre i 13 m d'alçada amb una planta circular. La funció principal de l'edifici és de funció funerària situada on possiblement s'allotjava un sarcòfag en un subsol, i sota d'aquesta hi havia una cambra que tenia funcions de drenatge. El conjunt romà de Centcelles, consta dintre dels monuments de l'antiga Tàrraco, proposada com a patrimoni de la humanitat per la UNESCO des de l'any 2000.

En tercer lloc, el mausoleu de Favara en la província de Saragossa. El mausoleu de Favara o el mausoleu de Luci Emili Llop, consta com el monument d'aquestes característiques més ben conservat de tot l'Estat espanyol, situat en el segle II dC. Considerat com a Bé d'Interés Cultural i Patrimoni Històric d'Espanya en el 2003, prèviament nomenat com a Monument Històric-Artístic en 1931.

És un petit temple tetràstil d'ordre toscà, de planta rectangular que mesura 7,40 m per 6,06 m. Segons les inscripcions que s'incorporen en el mausoleu, està dedicat a un personatge anomenat Luci Emili Llop, encara es desconeix qui va ser. Encara no se sap la utilitat real de l'edifici, ja que va estar invisibilitzat durant milers d'anys, se sap que va ser utilitzat com a alberg per a llauradors locals.

En quart lloc, la Torre dels Escipions a Tarragona. És un monument funerari romà construït en forma de torre la primera meitat del segle I dC. En la part intermèdia de l'edifici es presenten dues representacions de la deessa Atis, deessa grega que representa la natura, que

mor a la tardor i torna a ressuscitar en la primavera. Aquesta construcció ha sigut comparada amb la Torre del Breny, des del 1609, moment en què es va mencionar per primera vegada la construcció romana en textos.

La Torre dels Escipions va ser erròniament relacionada amb els coneguts germans Escipions, generals i herois romans morts en la Segona Guerra Púnica, però estudis recents van demostrar que era impossible, que estigués relacionat amb els personatges romans, ja que va ser construïda el segle I dC, per tant, impossibilita que estiguin enterrats allà.

La base de la torre és quadrangular mesurant 4,40/70 m i aproximadament 9 m d'alçada. Té tres components, que es divideixen en: basament, cos central i cos superior. Ha estat nomenada com a BCIN en 1926 a càrrec de la Reial Ordre i ha estat reformada durant el 2022 fins al 2025.

Aquestes quatre construccions demostren com el pas dels romans a Hispània va fer efecte i encara ens perduren les restes que expliquen la història de la nostra societat i encara ens resol certes qüestions sobre qui som, especialment pel que fa a la cultura i les pràctiques funeràries. Totes d'elles tenen una certa relació amb la Torre del Breny, sent que quasi totes hagin estat nomenades com a Bé Cultural d'Interès Nacional, algunes han estat aprofitades per a museïtzar-les i esprémer el seu valor patrimonial, amb la venda d'entrades per a contemplar les seves peculiaritats. No obstant això, la relació de la Torre del Breny amb la dels Escipions és encara més estreta: no és tan sols que siguin el mateix tipus de construcció, sinó que ambdues són esmentades en els relats de viatgers i historiadors. En definitiva, ni que la Torre dels Escipions sigui anterior a la del Breny, ambdues són comparables per entendre aquest tipus de construccions funeràries.

4. La Torre del Breny en context

4. 1 Contextualització històrica

El segle III dC és un període força convuls en la història de Roma, marcat per revolucions, crisis, guerres i inestabilitat. Aquesta època és coneguda històricament per tres grans fases que la diferencien: la Dinastia Severa (193-235 dC), el període d'anarquia militar (235-265 dC) i l'etapa dels emperadors il·liris (268-285 dC). Seguidament, Dioclecià es proclamarà com a emperador des del 285 fins al 305 dC. Doncs, el període d'anarquia militar —iniciat per una crisi econòmica, social i espiritual— va consistir en un constant estat de guerra civil, on certs militars varen prendre el poder, proclamant-se com a emperadors. A partir d'ara, es donarà total prioritat als aspectes militars, fins i tot, serà el mateix exèrcit qui escollirà a l'emperador.

A causa dels pronunciaments militars, trobem una etapa de guerres civils, que portaran a una inestabilitat política i econòmica que atraurà tota la importància del segle. En l'aspecte econòmic, aquest segle es destaca per una fraudulenta situació financera, encara que els emperadors van intentar millorar-la recaptant el nombre més gran de riqueses. També els emperadors, van intentar frenar el despoblament rural i reactivar l'activitat agrícola. Estem en un període que es caracteritza per una enorme desinformació per la falta de fonts. Com a repercussió indirecta, trobem molts jaciments que han estat abandonats per la marxa al món rural per part dels habitants. No obstant això, en el mateix segle els tresors i els mateixos jaciments van ser saquejats per les nombroses invasions bàrbares.

La societat romana va ser capaç de reconvertir-se, on es van detectar diversos processos de transformació a final de segle, que van portar a l'inici d'una nova època, la tardoantiga. Durant, aquest procés de transformació el cristianisme va institucionalitzar-se, creant la seva

normativa interna, moral i litúrgica, que portarà a processos de crisis religioses amb persecucions de cristians.

Hispània durant el segle III viurà un desenvolupament històric lligat al de l'Imperi, encara que, aquesta província era un territori secundari per al poder imperial. La inestabilitat va arribar abans tal com assenyala Witschel (2009, p. 474), un moment de "pre-crisis" a principis del segle II, a partir de la dinastia Antoniana. El primer terç del segle III va transcórrer relativament tranquil, fins que a principis de l'any 238 la regió es va veure novament amenaçada per una guerra civil entre Septimi Sever i Clodi Albí, que, va imposar mesures penalitzadores. La participació de les províncies hispanes en les usurpacions de Saturnini, els impulsos negatius des de l'exterior, afegint la invasió dels francs en el 264, que van penetrar pel Pirineu Oriental. Van causar danys irreversibles a jaciments arquitectònics com Tàrraco, Empúries o Clunia, la costa llevantina, l'actual Catalunya, Alacant i Castelló, Calafell, Sagunt, València i els tresors d'Altafulla. No obstant això, també es va dur a terme atacs de pirates a la Península, moviments de camperols i atacs d'esclaus.

En conseqüència, aquesta gran crisi del segle tercer va dur-se a terme en totes les ciutats d'Hispània, on l'economia d'exportació va col·lapsar i es va adoptar la imatge d'una regió empobrida i desolada, on la població va realitzar un èxode rural com a resposta.

Després de la invasió dels francs, es va veure com diferents tresors monetaris van aparèixer dispersos pel territori hispànic. Gràcies a, nombroses documentacions de destruccions i reconstruccions de monuments i arquitectura, on podem justificar les colpejades que va sofrir el territori. Un cop es va produir la primera invasió germànica, fins a finals de segle Hispània es va caracteritzar per un període d'invisibilitat, per culpa de la ruralització de la població,

però en els anys 275-276 es va tornar a produir una segona invasió germànica on va arribar a influir, fins i tot, províncies del sud.

Com a resposta, a finals de segle, es van implementar noves muralles a diferents ciutats del nord d'Hispània, conjuntament amb fortificacions que van ser creades o ampliades. Aquest fenomen es va causar per la inseguretat de la població i com a resposta directa als atacs causats per als enemics, més concretament, les invasions dels francs.

Aquest període per alguns experts és anomenada com a transformació, perquè hi ha una certa continuïtat i subsistència de certes estructures que van permetre mantenir Hispània unida a Roma i que el desenvolupament social, econòmic i polític continués. Encara que, afectat per les invasions i la decadència de la ciutat, però que va saber progressar. Incloent en el pensament romà, la religió cristiana que el segle posterior esdevindrà religió oficial del règim de Constantí I.

4. 2 Contextualització artística

La Torre del Breny pertany al grup dels mausoleus romans, diversos repartits per tot el territori Espanyol. Aquest tipus de construcció va començar cronològicament en l'Alt Imperi, és a dir, entre finals del segle I i inicis del III dC. Encara que s'han trobat alguns propis d'època tardoimperial o tardoantiga. El nom prové del primer mausoleu que va ser construït al segle IV pel rei Mausolo, un cop va morir, la seva esposa va continuar amb la seva construcció.

El mausoleu proporciona al sepulcre un caràcter monumental i artístic, fent que la tomba dels difunts esdevinguin santuaris construïts en la memòria de la persona enterrada. Aquests

monuments són propis de terratinents, alta noblesa i la societat més elevada. A Hispània, aquests mausoleus van adoptar dos caràcters diferents que serien els sepulcres mixtos, però amb meitat torre i meitat temple, com és la Torre del Breny. Aquestes dues tipologies adopten tècniques arquitectòniques diferents com: el sepulcre-torre, que consta d'un basament, un cos centre prismàtic i una coberta que pot ser en forma piramidal, plana o semiesfèrica. En canvi, el sepulcre-temple, que imita la forma d'un temple romà, tenint la cella i el conditorium.

Habitualment, aquests monuments estaven situats a prop de vies de comunicació importants, als afores dels municipis o en àrees visibles del territori, amb la voluntat de ser visibles pels viatgers o per commemorar el nom del difunt. Per tant, podríem dir que la funció dels mausoleus no és tan artística o funerària, sinó que adopta un valor social i simbòlic.
Tanmateix, els mausoleus reflectien un punt important en la religió pagana de la mitologia grecoromana, és a dir, la seva monumentalització era sovint com un lloc físic per als rituals funeraris o commemoratius. Tal com, es recull en certs mites.

Com s'ha pogut veure, en el context hispànic ha estat documentat una certa quantitat de monuments funeraris i de mausoleus, alguns encara es conserven i s'aprofiten de l'allotjament del simbolisme que envoltava la tomba. Aquest fet ens presenta com Hispània va patir una romanització del territori, esdevenint una imposició cultural i social, pròpia de la convivència sota el domini romà.

4. 3 Una torre de llegenda

Popularment, sempre ha sigut coneguda com la torre dels dimonis. Atès el fet que hi ha una llegenda local que parla de com el mateix diable va construir aquesta fortificació que es va mantenir quasi intacta fins a 1870. Així doncs, aquest mite local ens parla d'una dona gran

que vivia pobrament en una barraca a la vora del riu, fins que un dia va pensar en què li agradaria ser rica i viure en una casa molt gran. El diable va escoltar les seves pregàries i en set dies es va presentar davant de la vella, dient-li que ell li podria proporcionar tot això, sempre que, a canvi tingui la seva ànima. La dona gran va acceptar el tracte i el mateix vespre tots dos es van posar a construir la Torre del Breny, però el dimoni li va demanar que ella anés a buscar les pedres. Mentre la senyora anava buscant i portant pedres el dimoni ja tenia construïda la torre i l'endemà, quan va sortir el primer raig de Sol el dimoni veient com la dona carregava una pedra gegant va dir-li amb veu de tro *"Què fas vella de poc Seny! No t'has adonat que ja s'ha acabat la Torre del Breny?"* (Ajuntament de Castellgalí, s. d.). Un cop va desaparèixer el dimoni, la dona va adonar-se del que havia fet va haver de penedir-se tota la seva vida i es va quedar com a ànima caritativa dels pobres.

Encara aquesta llegenda és present en el municipi i en les zones properes a la construcció romana, ha quedat gravat com a mite en l'imaginari de les persones més grans, que tenen la certesa de recordar la Torre del Breny com la torre dels dimonis o com a lloc on empresonaven a les bruixes. No obstant això, la comarca del Bages era coneguda com la comarca dels dimonis. Així mateix, és ben sabut que en la cultura catalana el dimoni és atribuït com a autor de construccions que no es poden explicar, majestuoses o d'una dificultat "aparent" sobrehumana, fet que dona nom a altres construccions com el Pont dels Dimonis a Girona, entre d'altres.

Un cop analitzat l'aspecte més mitològic, mitjançant les fonts primàries que analitzaven el mausoleu romà, ens parlen que era un lloc que no estava previst perquè entrés cap ésser viu. Tanmateix, com pot ser que es conservés pràcticament sencera fins que la van desvalisar a finals del segle XIX. Altres fonts ens parlen del fet que l'estupefacció era tan gran, pel fet

d’estar en una zona de riu on es formen ecosistemes, contaminació, entre d’altres, que fa que l’olor sigui desagradable. També podem agafar la paraula estupefacció per traslladar-la al sentit literari, és a dir, com a sorpresa en aquest cas sorprenent, ja que el mausoleu estava en l’entrada del camí a Manresa i en veure-ho al principi del camí donava respecte i temor entre els viatgers. En conseqüència, aquest impacte visual i social va fer que s'atribuís el sobrenom de la Torre dels Dimonis.

5. Recuperem la Torre del Breny

5. 1 Estudi de les condicions actuals de la Torre del Breny

A causa de l'espoli de la gran part Torre en el 1870, sabem que ha estat subjecta a canvis en la seva estructura. Ha estat adjuntada a reconstruccions amb parts de masies, fet que ja havia ocorregut, també a reformes més actuals, però que encara deixen un estat deplorable del gran mausoleu romà.

Avui en dia, tenim conservat només el basament de 10 x 10,5 m i 3 m d’alçada, conjuntament a la part superior que presenta una sèrie de motllures i dentellons bastant deteriorats. Encara que, a l’interior es conserven dues cambres rectangulars recobertes per dues voltes de canó. La construcció és força regular i quadriculada, formada de grans carreus de pedra sorrenca grisa units en sec. Es poden apreciar els efectes de la pedra sorrenca, perquè té la particularitat que ens deixa unes erosions alveolars, que estan per tota la construcció. A més que, podem veure a simple vista com per la part de dalt, hi ha materials d’altres colors o que semblen posteriors al del basament. No obstant això, apreciem que es conserva la finestra que es va obrir en la primera adhesió a una masia en edat mitjana i la porta que ens deixa entreveure l’interior. També, al costat esquerre de la construcció hi ha la figura d’una mena

de pou, possiblement, que en dibuixos anteriors com els de Laborde no és representat, tampoc en dibuixos de l'època.

En 1975 la Diputació de Barcelona, va protegir la construcció amb una tanca que envoltava tota la torre, corresponent a processos de reconstrucció o de millora de la infraestructura.

Doncs, avui dia 5 d'abril del 2026, està a l'aire lliure, és a dir, qualsevol que vulgui pot tocar, trepitjar i fer el que vulgui, ja que no té cap protecció. A priori, no hi ha càmeres de seguretat per prevenir actes vandàlics. És cert que, a l'interior no es pot entrar, per què està tancat amb una porta moderna i tancat amb clau, però si t'apropes veuràs que hi ha un QR amb guies turístiques que t'envien a la Guia Turística del municipi, no a un document o audioguia específica del mausoleu. Aquesta guia està en quatre idiomes català, francès, castellà i anglès, encara que només ocupa una pàgina amb una imatge d'una qualitat qüestionable, és a dir, podria estar més ben documentat per la població que vulgui informar-se una mica més. A més d'això, no està habilitada per persones amb cadira de rodes o amb capacitats diverses, perquè hi ha un petit suport que puja la Torre, no és a escala de carretera, tampoc hi ha la informació en braille o apte per persones amb dificultats visuals o auditives.

Tot i això, la Torre està ben senyalitzada, però un cop estàs dintre de la urbanització de la Torre del Breny. En entrar hi ha un cartell avisant que a prop resideix un monument romà, després uns metres més endavant ja et trobes amb les restes. El que es troba a faltar, és més senyalització en el poble del costat, Sant Vicenç de Castellet, ja que per poder accedir-hi al monument has de travessar per aquest poble. Hi ha una desconnexió amb el territori que l'envolta, perquè és només coneguda per als habitants locals o del voltant, un motiu és la invisibilització del mausoleu, gràcies a la falta de senyals o vies d'accés. És ben cert, que hi ha un cartell que ens proporciona informació, un cop arribes, però com s'ha pogut veure hi falta informació o context, perquè en cap moment es comunica que és una construcció del segle III dC, que és un mausoleu romà —tampoc aquesta informació apareix en la guia turística—, hi ha informació que possiblement podria ser omesa o una elecció errònia de la informació, potser molts tecnicismes i autors, que probablement la gent no entén.

En canvi, sí que hi ha informació de les condicions actuals, com era abans de la destrucció del segle XIX, l'epigrafia trobada i datada en segles X-XI, un breu i escuat context històric, que arriba fins a 1985 i la llegenda que caracteritza la Torre.

Segons sembla, les senyalitzacions que hi ha a la zona són antigues, ja que si veiem el cartell informatiu, trobem que està danyat i antic. No obstant això, hi ha hagut la reforma d'il·luminació nocturna de la Torre del Breny, que trobem certs focus de llum que envolten la construcció. Encara que, no estigui la zona recoberta amb una tanca, està ben cuidada amb flors i la gespa retallada.

Segons l'Ajuntament de Castellgalí, el principal problema de la Torre del Breny és la conservació dels carreus i la pèrdua de les formes originals, però que aquestes estan ocasionades per la presència de l'aigua. En ser un monument que està obert i no està cobert, està a disposició de les inclemències del temps, comportant una degradació més ràpida de les pedres, conjuntament, amb la seva erosió. Com en diversos projectes de restauració del monument, han intentat treure les taques d'humitat, que es poden veure a simple vista, doncs, l'acumulació de l'aigua en l'interior provoca aquestes taques en les façanes exteriors.
Tanmateix, la pèrdua progressiva de parts de la Torre, com les cornises del basament, provoca una major degradació, a causa de l'acumulació constant de l'aigua que es filtra lliurement pels murs, fent que es degradi la pedra. A més, les diverses excavacions arqueològiques que s'han dut a terme, han deixat al descobert una part dels fonaments, cubs i sitges, d'època medieval d'ara endavant.

5. 2 Proposta de millora del terreny

En els últims anys el terreny de la Torre del Breny ha estat modificat i reconstruït per part de l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona. On s'ha pogut veure certs canvis substancials com el tancament amb una tanca en 1975, l'enlluernament del voltant de la torre i maquillar els afores, per suplantar la manca d'atenció que hi ha a l'interior. No obstant això, fins al 2019, la Torre del Breny ha estat emprada pels arqueòlegs per l'elaboració de fitxes tècniques i excavacions.

Les condicions actuals que rodegen la construcció romana estan fortament desactualitzades, pel fet que no compleixen alguns criteris innovadors —per la museologia— com la falta d'inclusivitat, d'interpel·lació amb els habitants i l'ús de les noves tecnologies per afavorir la rodalia i reconeixement.

Doncs, si volem que el monument estigui disponible per a tothom i que sigui un punt de referència per a tots, haurem de fer possible que qualsevol pugui accedir-hi per no excloure a ningú. Per això, s'hi hauria de millorar l'entrada al camí de la Torre amb una petita rampa que capaciti a les persones amb mobilitat reduïda el seu accés per poder llegir la informació o, fins i tot, la guia turística[1]. Tanmateix, és imprescindible afegir en el cartell informatiu la informació proporcionada en braille, a més, d'incloure una audioguia per a familiaritzar a les persones amb capacitats diverses i apropar-les al monument. No obstant això, també es podria incloure un petit dibuix de les condicions actuals i de la foto de Laborde amb textures per a facilitar la percepció de la construcció.

Com bé, es pot veure, la senyalització és molt pobre i escassa, és a dir, és un monument catalogat com a BCIL i BCIN, hauria de ser sabut per la població dels voltants, no només

[1] Un dels propòsits del projecte executiu de restauració de l'any 2017, és el incorporar rampes per a l'accés de persones amb mobilitat reduïda, però encara no s'ha dut a terme.

dels pobles com Sant Vicenç de Castellet o Castellgalí. Tant si accedeixes al municipi per les dues entrades possibles no hi ha cap senyalització que t'indiqui la possibilitat de saber l'existència del monument; has d'accedir expressament a la carretera d'accés per percebre que existeix. Tot i això, la carretera que connecta la urbanització del monument i Sant Vicenç de Castellet, està en un estat deplorable, molts locals s'han queixat via xarxes socials de la falta de cura de la via d'accés.

En conseqüència, aquest monument cau en la invisibilització, a causa de la falta de comunicació per a visitants externs i la dificultat per accedir-hi a la urbanització. Doncs, si en les dues entrades possibles al municipi hi hagués la senyalització adequada, qualsevol persona que vingui de pas almenys coneixerà la seva existència, una altra cosa és que s'apropi o no a la Torre. Crec que tant l'Ajuntament de Sant Vicenç de Castellet i l'Ajuntament de Castellgalí haurien de refer un pla de senyalització en benefici de tots dos municipis, ja que la Torre del Breny, està en una urbanització fora de l'àrea municipal de Castellgalí, per tant, molt de pes recau en l'altre municipi. Tanmateix, s'hauria d'elaborar un pla per la millora de la carretera d'accés i evitar les queixes dels veïns i facilitar el costós accés per veure la Torre del Breny.

L'altre aspecte a millorar recau en el cartell informatiu que proporciona informació respecte a la torre. Com bé s'ha pogut veure, el cartell està danyat on hi ha fragments que es dificulten la seva lectura, gràcies al seu estat. De manera que potser s'hauria de renovar el cartell i d'igual manera la informació que inclou.

Consegüentment, informació que hauria d'incloure de manera garantida seria que és una construcció del segle III dC i que és un mausoleu o una construcció sepulcral romana. Addicionalment, un factor que reforçaria el sentiment d'identitat del monument, és afegir que sempre ha estat inclòs en el municipi de Castellgalí, fins i tot, des de moments memorables.

Conjuntament, crec que incloure acreditacions com que és BCIL i BCIN, afavoriria als lectors la importància real del monument, tanmateix, que és un dels monuments romans més importants de tot el territori espanyol. Personalment, seria de real utilitat incloure tota aquesta informació en el cartell, perquè faria veure a tots els veïns i persones que acudeixen al recinte l'envergadura del que tenen davant seu. Pot ser, faria un efecte dominó i això faria que es popularitzés més el monument, mitjançant el boca a boca o les xarxes socials, afavorint la seva visibilitat i el respecte per un tros de la nostra història.

Malgrat això, hi ha informació que treuria i la inclouria en la guia turística o l'audioguia com a mètode per afavorir la seva escolta i per aquelles persones que vulguin saber més. Aquesta informació és la relativa a la inscripció epigràfica documentada per Marc Mayer, ja que no ens aporta una informació realment transcendental com per estar a primera línia. A més, donaria més èmfasi a l'expropiació en l'any 1870, pel fet que en el cartell es minimitza la importància que va tindre el desmantellament de la torre i inclouria la veritat, que va ser venuda pel propietari del territori en aquella època. Per acabar, la majoria de població que llegeix la documentació no són experts ni coneixedor de tecnicismes artístics i històrics, per tant, una remodelació del vocabulari utilitzat. En canvi, en la guia turística i l'audioguia, sí que acabaria de fer servir aquell vocabulari específic i tècnic, a més, d'afegir tota la informació que sigui complementària o "secundària", per entendre perfectament la magnitud i ser coneixedor de tota la història que hi ha darrere.

5. 3 Proposta de restitució de la Torre del Breny

El primer que s'hauria de fer per elaborar una bona restitució de la Torre del Breny, seria una correcta consolidació del que hi ha. Consecutivament, tenir en compte la restauració de l'interior, ja que actualment està en mal estat, és a dir, descuidat amb taques d'humitat i amb

totes les plantes florides. Només han tingut en compte la restauració i adequació de l'exterior, per això, per començar amb la restitució faria falta una consolidació general. Un cop feta, es podria facilitar l'accés de visitants, sempre que algun responsable estigui present, per evitar actes vandàlics, malús del patrimoni o coses pitjors. Aleshores, s'ha de tenir en compte que, inicialment, és un monument que no és apte per a les visites, però que com sabem es va condicionar de nou en l'edat mitjana. Per tant, sabem que pot comportar l'accés de visitants a l'interior, ara bé, aquest accés ha de ser poc invasiu i premeditat per experts que avaluïn les condicions per evitar problemes tant pel monument com per les persones que accedeixen.

A continuació, un estudi dels tipus de restauració patrimonials que hi ha hagut en el llarg de la història i quin estaria més relacionat amb la proposta de la Torre del Breny. En primera instància, tenim a Eugène Viollet-le-Duc, restaurador francès que va protagonitzar un tipus de restauració que va posar en dubte l'autenticitat del patrimoni. Ell va restaurar construccions com Notre-Dame i la Ciutadella de Carcassonne, però amb la intenció d'atraure el màxim de turistes possibles, sense importar que allò que estava restaurant tingui autenticitat històrica o tingui en compte el respecte que s'ha de tenir. Doncs, aquest tipus de restauració són els simulacres, és a dir, aquell patrimoni que no és autèntic, però és percebut com a tal i valorat pel públic. En definitiva, Viollet-le-Duc es basava en una restauració del patrimoni, que no era la pròpia i adequada, només tenia en compte obtenir el màxim de visibilització i turisme possible, creant escenaris falsos i jugant amb la memòria històrica i social.

Seguidament, John Ruskin, escriptor i crític d'art d'anglès. Tenia una percepció del patrimoni totalment diferent que el restauracionisme del segle XIX i que Viollet-le-Duc. Ruskin, creia profundament en el valor quasi religiós de l'obra d'art, això es tradueix en la negativa a intervenir. Ell deia, que l'obra d'art era només vàlida en la seva versió originària, per tant,

qualsevol intervenció sempre serà en contra de la seva essència. Acceptar que cada monument o obra d'art té el seu cicle vital, com els humans, pot durar més o menys, però el més intel·ligent és contemplar l'obra i acceptar el seu destí. A més, Ruskin deia que en les runes i la decadència, encara existeix una dignitat.

En últim lloc, Camillo Boito, arquitecte i crític d'art italià. Tenia una visió del patrimoni i les reconstruccions similar a Ruskin, però no idèntica. Ell defenia que sí que es podia intervenir en un edifici, però sense falsejar-lo històricament, és a dir, es basava en criteris de mínima intervenció, només actuar quan fos necessari. Vetllant per la conservació natural del monument i intervenir per consolidar, estabilitzar i protegir el patrimoni. No obstant això, per Boito si s'havia de restaurar un element patrimonial, aquesta restauració havia de ser diferenciada de l'edifici original, ja sigui materials diferents, senyalització, etc. Per acabar, Camillo Boito, insistia profundament a estudiar el monument científicament i documentar les intervencions.

Un cop analitzades les tres corrents de restauració patrimonial més importants de l'etapa contemporània, es veurà com construccions de la mateixa tipologia han estat restaurades o no i quins criteris han seguit per entendre millor si la Torre del Breny, necessita una restauració Viollet-le-Duc, Ruskin o Boito.

El Columbari de Vila-Rodona, la vil·la-mausoleu de Centcelles, el mausoleu de Favara i Torre dels Escipions; són les construccions que més properes queden de la Torre del Breny. A més, que segueixen els mateixos criteris arquitectònics i tipològics, en ser de construcció romana. En conjunt, han estat rehabilitats sota els criteris de Camillo Boito. Encara que, el mausoleu de Favara i la Torre dels Escipions, tenen trets de Ruskin, pel fet de ser runes o estar bastant lluny del que eren en realitat. Per tant, tenen el caràcter místic de conservar les runes i de valorar el que hi queda.

Pel que fa a la Torre del Breny, en l'estat que es troba actualment, el que val més és una restauració seguint els criteris de Boito, però que es podria tenir en compte també a Ruskin, per la concepció de les ruïnes que queden actualment. No obstant això, seguint la Lei del 2003 s'ha de tenir en compte la mínima intervenció en la construcció, valorant el que hi ha, mitjançant la consolidació per evitar danys. Doncs, tenint present l'estat en el qual es conserva el mausoleu romà, es podria considerar un pla de restitució a l'estil Boito, és a dir, realitzar un bon estudi, tot seguit valorant un possible accés per part de certs visitants.

Ara bé, elaborar una restauració en clau Viollet-le-Duc, seria impossible i burlesc, ja que estaríem creant una falsa imatge del patrimoni local, en clau d'afavorir el flux turístic. En conseqüència, no tenim referents tan evidents ni fonts primàries que ens donin la claredat com per reconstruir la Torre del Breny, tal com era fa divuit segles. Tot això, ens dificulta la possible restitució del sepulcre, sumat a la falta de sostre i la infiltració d'aigua o el constant malbé, per part de les adversitats meteorològiques. Així doncs, elaborar una restitució, podria no ser el que necessita realment la Torre del Breny, pel fet que el que li urgeix és una consolidació constant, prevenint el problema de la humitat. Sent el principal problema de la torre una qüestió externa, el que es podria arribar a plantejar, seria l'elaboració d'un sostre artificial, evidenciant que és artificial, per intentar mantenir en millors condicions el que ja hi ha. Tanmateix, Camillo Boito, accepta l'adjunt d'elements externs amb la condició que siguin per la seva perseveració, com ja passa en molts edificis, que s'inclouen reforços per la seva consolidació. Doncs, la connexió d'un sostre artificial, però que no trenqués amb l'harmonia de la torre, potser, seria la solució a un problema que mai cessarà. Pensant que si se solucionés el problema de l'aigua, pot ser, l'Ajuntament es podria centrar en una futura museïtzació del monument, tindre present l'obertura de les portes un cop s'hagi reformat l'interior, entre d'altres.

5. 4 Proposta de divulgació de la Torre del Breny

A causa de la forta desconnexió d'aquest monument, el contingut d'aquest apartat és obligatori elaborar, pel fet que és la torre funerària més gran de tota la península Ibèrica i un dels monuments funeraris més importants que tenim en peu. Per tant, un pla de divulgació i de posada en valor és el que aquest monument més necessita, entre altres aspectes de consolidació.

Algunes propostes que es proposen tenen a veure amb la digitalització, activitats culturals i integració territorial. Com tots sabem, la digitalització cada cop està més present en el nostre dia a dia i molts dels monuments són digitalitzats amb recreacions, Tours 3 d i la capacitat de poder obtenir més informació només amb un clic. Els temps han canviat i no podem permetre que el patrimoni es quedi enrere. De manera que apostar pel món digital és una manera de donar a conèixer el patrimoni d'una manera fàcil i eficaç.

En primer lloc, en la digitalització, es podria crear una pàgina web específica sobre la Torre del Breny com un dels punts turístics més important del municipi i voltants. En la pàgina web de l'Ajuntament de Castellgalí, és cert que hi ha un apartat dedicat al monument, dintre del subapartat de "Llocs d'interès", però es pot apreciar com la informació que hi ha d'igual manera amb la guia turística és breu i exclou informació que hauria d'estar a la mà de tots els habitants. En conseqüència, la possible elaboració d'una pàgina web annexada a la de l'Ajuntament, podria ser un bon punt de partida per al coneixement en profunditat d'aquest patrimoni. Per totes aquelles persones, que vulguin tenir un coneixement més extens.

En el cas, que aquesta idea no sigui del grat, sinó, més caldria millorar l'apartat web de l'Ajuntament i sobretot el de la guia turística. On veiem, que la informació proporcionada és

poca i omet certs aspectes que fomentarien més consciència patrimonial, com per exemple: la importància de ser un monument romà del segle III dC, com que encara les persones tenen la concepció clàssica del patrimoni[2]; s'ha omès la part on en 1870 la gran part de la torre va ser venuda per a la construcció de la resclosa del canal de Sant Vicenç de Castellet, tampoc es menciona que és un dels monuments funeraris més importants de tot el territori espanyol i que és la torre funerària més gran de tota la península Ibèrica. Per acabar, uns aspectes que haurien d'haver estat són les mencions com a BCIN, el 27 de setembre de 2022 i BCIL.
No obstant això, tant la guia turística com l'apartat específic dintre del lloc web han estat actualitzades per última vegada en 2022, donant a entendre que fa quatre anys que no tenen en compte la constant actualització digital.

En aquest sentit, en l'actualitat tenim una eina molt eficient per a elaborar recreacions digitals de manera ràpida i eficient, com és la intel·ligència artificial. Avui en dia, hi ha diverses IA que s'especialitzen en funcions diferents, com ara en la creació d'imatges o recreacions digitals. A condició que, aquestes recreacions han d'estar supervisades per algú que tingui coneixement arqueològic i artístic en la imatge que es vol dur a la realitat, ja que no és del tot exacte en segons quins aspectes. Sense anar més lluny, una possible recreació de com es veuria actualment la Torre del Breny pot arribar a conscienciar a la població local de la importància de cuidar el patrimoni i de no cometre els mateixos errors que els nostres avantpassats. Per això, afegir-hi un QR al nou cartell informatiu o a la nova pàgina web, podria ser una bona manera de conscienciació i apreciació del que podria haver sigut la torre actualment. A més de generar un sentiment de pertinença més profund al saber que ens queda una petita part del que realment havia sigut.

[2] Vist com només el que és antic pot ser considerat com a tal. En la consciència popular si una cosa és antiga, pel simple fet de ser-hi, ja adquireix més significat.

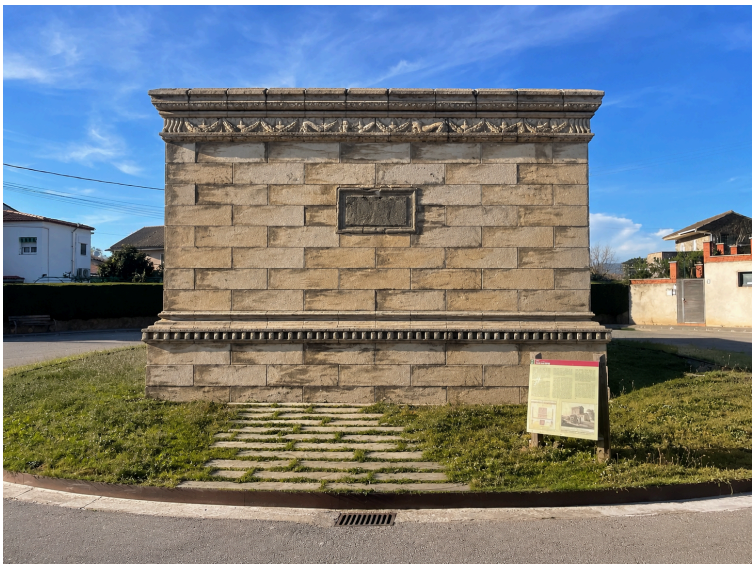

Alhora, per extreure el màxim potencial al món digital, encara que més dificultós, una possibilitat que hi ha és la realitat augmentada o com s'ha esmentat abans els Tours 3 d. Això serviria per a aquelles persones que són de fora o no tenen la capacitat d'accedir-hi al municipi, perquè existeixi la possibilitat de contemplar la construcció romana des de casa.

En segon lloc, les activitats culturals. Com a principal idea serien les visites guiades, la Torre del Breny va dur a terme dues visites guiades en 2020, per tant, té la capacitat d'albergar visites. No obstant això, farien falta modificacions prèvies perquè es facin aquestes visites guiades, pel fet que l'interior de la torre no està gens cuidat, es poden veure restes d'exploracions arqueològiques anteriors i faria falta un pla de consolidació, per evitar problemes d'esfondrament.

Així doncs, aquestes visites guiades podrien començar a donar-se en les escoles locals de municipis propers com Sant Vicenç de Castellet, Castellgalí, el Pont de Vilomara, Manresa, entre d'altres. Portar a terme, aquestes visites en els més petits potenciaria la consciència

[3] Recreació feta a través del dibuix de Fèlix Torres i Amat de Palau en 1814 de la cara oest de la Torre del Breny, mitjançant intel·ligència artificial.

patrimonial dels més joves, fent que ja des de l'escola es proposés el reconeixement d'aquest patrimoni que ens pertoca a tots, també a ells. Tanmateix, aquesta visita hauria d'estar acompanyada per algun expert en el tema, per a explicar la història de la torre, el seu context, trets artístics, propòsits a futur i la importància de crear un vincle amb la població.

L'àrea d'acció que comporta la Torre del Breny són uns 337,06 m², dels quals 118,10 m² són l'interior, on tenim dues sales. Dit això, el monument romà té la capacitat d'unes 50 a 80 persones que poden entrar còmodament. Per consegüent, caben unes dues fins a tres classes al mateix temps, fent torns d'entrada i sortida. És una proposta que pot dur-se a terme, però que es té present la dificultat de l'accés al monument i la possible invasió que això produiria, per això és imprescindible fer abans un pla de consolidació.

A partir d'això, incloure en les escoles en el procés de posada en valor, pot incloure l'elaboració de tallers educatius. En el sentit de fer que els nens se sentin més partícips que mai. Aquests tallers educatius podrien basar-se, que donessin retroacció de com ha anat l'experiència patrimonial que han viscut, també es podria proposar que ells mateixos donessin algunes propostes de millora del terreny o de què els agradaria veure la pròxima vegada que vagin. Tot això, donaria una pluja d'idees de les quals, algunes podrien ser de gran utilitat per a millorar la connexió del sepulcre.

No obstant això, aquests tallers també es podrien portar a la població del voltant, que són les persones que també pateixen aquesta desconnexió i fer-los formar part de la revitalització de la Torre del Breny. Tanmateix, els veïns de la torre, podrien donar també idees de millora amb el monument o l'àrea que l'envolta, per facilitar l'accés, millorar la integració patrimonial. En definitiva, potser, escoltar al poble seria de gran utilitat.

En tercer lloc, la integració territorial. Com sabem, és un dels principals problemes que té la Torre del Breny i és com el territori ha anat evolucionant amb el temps, menys ella, quedant-se estancada en època romana. L'àrea que l'envolta no correspon al temps que pertany el sepulcre i ha adoptat la funció d'una vulgar rotonda, quedant totalment descentralitzada, facilitant la invisibilització que pateix. Un cop analitzades les condicions actuals que pertoquen el monument, veiem com són uns quants els aspectes que agreugen la falta d'integració territorial que té, conjuntament amb la falta de consideració.

Val a dir que en època romana la Torre del Breny era utilitzada com un camí secundari que connectava Manresa amb el municipi, addicionalment, era una ruta bona gràcies a la confluència dels dos rius: Cardener i Llobregat. El camí romà, resseguia la direcció del llobregat fins a portar al municipi manresà, segons els estudis de Jordi Piñero i Subirana i Ramon Serra i Rial (2008), aquest camí era un *actus* o *iter*, és a dir, un camí secundari, un camí de bast. No era una via romana, ja que no hi podien passar les carrosses.

Aquest *actus*, no només portava fins a Manresa, sinó que també connectava amb la vil·la iberoromana al territori de Boades. Per tant, tenim una oportunitat de donar a conèixer, encara més, aquest camí que ens porta a una vil·la del segle IV aC. Encara que seguint el territori no hi hagi runes o restes evidents de l'antiguitat d'aquest camí, podem museïtzar la ruta, incloent-hi cartells informatius o recreacions fotogràfiques que intentin fer sentir als caminants que estan caminant per on caminaven els romans. De manera que, essent la Torre del Breny, el punt d'inici de la reobertura d'aquest camí, fins a arribar al conjunt historicoarqueològic de Boades o realitzant el camí real i arribant fins a la Torre dels Comdals.

Respecte a aquest camí anomenat el camí romà de la Torre del Breny i la vil·la de can Font de Cirerencs, en ser la ruta ja inventada, el que podríem fer és la reconstrucció de la ruta romana amb l'objectiu de crear una xarxa romana en el Bages. Aquest conjunt, no només afectaria el municipi de Castellgalí, sinó que es podria pactar amb l'Ajuntament de Manresa per la recreació d'aquest camí, ja que una part de camí pertany a ells. Per tant, si s'ajuntessin els dos ajuntaments, després d'un bon estudi històric de la ruta, es pot proposar per totes aquelles persones que vulguin conèixer més de la història del seu territori i dels seus avantpassats. Incloent, petits panells informatius durant el camí amb la informació històrica pertinent, afegir records, guiant als viatgers com si estiguessin en època baiximperial. Així doncs, l'objectiu final seria el de museïtzar la ruta, en favor del reconeixement que suposaria la rehabilitació d'aquest camí i l'aportació de diners dels dos ajuntaments fent un *quid pro cuo*, en benefici de la cultura i el patrimoni del Bages.

6. Conclusions

Tal com vaig anunciar en els propòsits i objectius del treball, l'objectiu principal era evidenciar com el pas del temps i la desconnexió de la població es feia cada cop més evident. Quan es va visitar l'Arxiu municipal de Castellgalí, van donar-me la convicció de què les meves propostes eren d'utilitat pràctica, perquè estaven en cerca d'alternatives o solucions a la problemàtica de les condicions actuals que viu el monument. Doncs, es podria dir que els objectius inicials d'elaborar tècniques culturals i patrimonials per a dignificar la Torre del Breny, han estat assolits de manera satisfactòria. Mitjançant la realització d'apartats en el llarg del treball s'ha capacitat per tenir una visió envoltant d'allò que més necessita el monument, la consolidació i la comprensió d'una futura museïtzació. No obstant això, s'ha deixat la porta oberta a una continuació futura de la investigació, per tal d'actualitzar les

condicions o regulacions que puguin portar a una posada al dia del sepulcre. Per tant, no és un treball tancat en si mateix, sinó amb una pròrroga a futur.

Gràcies al grau en Humanitats i a les certes assignatures com Gestió Cultural, Patrimoni, Museologia, Dret i Cultura, entre d'altres, m'han capacitat per dur a terme una investigació a l'alçada d'un graduat en Humanitats. M'han dotat d'una perspectiva tant àmplia com didàctica, per poder assolir transdisciplinariament una investigació exhaustiva, on tots els coneixements adquirits han pres part important del treball. Els coneixements han estat exposats de manera clara i conscient, per deixar veure com aquest grau és viu encara i les possibilitats que pot portar a futur. Tal com va dir la meva tutora Maria Garganté, aquest és un treball propi d'un estudiant d'Humanitats.

En síntesi, no fa falta ser un estudiant universitari per tenir clar que hem de cuidar el patrimoni i la història que ens envolta, que passa desapercebuda. Hem de poder ser conscients del nostre voltant i ser més coneixedors del que tenim davant. Infinites coses s'han perdut per la ignorància col·lectiva i la fredor de considerar el patrimoni una cosa vella, inservible i sense importància. El patrimoni va més enllà de les pedres, de l'arquitectura o la part artística, sinó que el patrimoni és la història de tots, ens pertoca a tothom l'hem de cuidar i ser responsables per ell. El patrimoni parla i l'hem d'escoltar, no menysprear o creure que està lluny de nosaltres i que mai ens comunicarà un missatge a nosaltres; amb el present treball es vol apropar el patrimoni als habitants, lluitar amb la desconnexió territorial.

Si deixem perdre el patrimoni, sense adonar-nos-en estem perdent la nostra identitat, la nostra història i la dels nostres avantpassats. Sabem que les quatre pedres que veiem és la identitat de cada territori, si la ignorem estem perdent part de la nostra vida i del nostre dia a dia. Per això, és important lluitar contra la invisibilització del patrimoni que tant s'ha fet al llarg de la

història, com segles anteriors es va vendre part d'una torre del segle III dC per quatre duros. És cert, que no podem lluitar contra el temps o contra les barbàries que han fet els avantpassats, però sí que sabem que podem deixar un demà millor per les generacions que ens succeeixen, corregir els errors que s'han fet. Dit això, molts ajuntaments o governs no tenen les oportunitats ni les possibilitats de dur a terme polítiques de conservació i consolidació, en vers, el patrimoni material i immaterial. Com molts municipis, en tenir poques capacitats no volen apostar per la seva història, per por a la desconnexió territorial.
Crec que si tots donéssim el nostre gra de sorra, podríem sentir-nos més partícips en la vida cultural del municipi o ciutat, sentir l'orgull i apel·lar a la nacionalitat de cada territori. Veure que cadascun som diferents dels altres, que tenim particularitats diferents i que conjuntament podem formular una línia més en la història, sent conscients de qui som?, per què som aquí?, i quin és el nostre propòsit?

Per acabar, m'agradaria parlar d'enfocaments que podria haver tractat en el present treball, però que degudes a les restriccions estipulades del grau no he pogut realitzar. Es podria haver fet una anàlisi en profunditat de com la Torre del Breny ha evolucionat històricament, donant més èmfasi a la història del municipi i la seva relació amb el monument al llarg de la història. Segons vaig veure en l'Arxiu municipal de Castellgalí, la història de la torre està ben documentada i m'hagués agradat que el treball fos partícip d'això. En relació amb l'estudi històric, la part artística i arquitectònica del treball no ha estat tractada en profunditat, degut a la pèrdua d'informació, en vers la torre, existint només dibuixos i descripcions dels viatgers. Malgrat això, hi ha l'apartat del context per a situar al lector, capacitant l'enteniment del monument.
A pesar de tot, aquesta proposta no es queda tancada en el document, sinó que té la força per dur-se a terme, plasmant-se en la realitat. Esdevenint, una millora tant pel monument com per

la població local. De manera que s'han de tenir en compte les actualitzacions socioculturals, ja que la museïtzació està en procés de canvi, les estratègies de conservació van millorant i les noves tecnologies ens faciliten que la Torre del Breny pugui viatjar, fent Tours 3 d o representacions digitals. Doncs, tinc la certesa de què aquesta proposta no s'acaba aquí, que probablement hauré de tornar a aquest document per elaborar més pàgines, renovant els conceptes que en 2026 ja s'han quedat antiquats.

7. Bibliografia o bibliografia electrònica

1. Almagro Basch, M., Serra-Ràfols, J. de C., Colomines Roca, J., Instituto Diego Velázquez., & Fons Ramon Sarró. (1945). *Carta arqueológica de España : Barcelona*. [s.n.].
2. Ajuntament de Castellgalí. (s. d.). *Torre del Breny*. Recuperat de https://www.castellgali.cat/el-municipi/turisme/llocs-dinteres-/torre-del-breny.html
3. Ayuntamiento de Fábriga. (s. d.). *Turismo — Mausoleo*. Recuperat de https://ayuntamiento-fabara.com/turismo/#mausoleo
4. Azúa, F. de. (s. d.). *Monsieur Viollet-le-Duc*. *The Objective*. Recuperat de https://theobjective.com/coleccion-de-libros/un-fraude-monumental/monsieur-viollet-le-duc/
5. Centre d'Estudis del Bages. (27 de setembre de 2022). *El conjunt arqueològic de Boades i la Torre del Breny de Castellgalí declarat Bé Cultural d'Interès Nacional*. https://cebages.org/el-conjunt-arqueologic-de-boades-i-la-torre-del-breny-de-castellgali-declarat-be-cultural-dinteres-nacional/
6. Comunidad Autónoma de Cataluña. (2022, 24 de octubre). *Acuerdo GOV/192/2022, de 27 de septiembre, por el que se declara bien cultural de interés nacional, en la categoría de zona arqueológica, el conjunto arqueológico de Boades, y en la categoría de monumento histórico y zona arqueológica, y de delimitación de su entorno de protección, la Torre del Breny, en el término municipal de Castellgalí (Bages)*. *Boletín Oficial del Estado*, núm. 255, 145611–145615. https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2022-17413
7. CORTÉS ELÍA, María del Agua. *Canal de cal Soler*. Sant Vicenç de Castellet: Mapa del Patrimoni Cultural, Diputació de Barcelona, 2004. Fitxa de patrimoni immoble.

8. Del Campo i Jordà, F. (2025). *Castell de Castellgalí. Torre del Breny (Castellgalí, Bages)*. Castells i fortificacions de Catalunya. Recuperat de https://castellsifortificacions.cat/castell/castell-de-castellgali-torre-del-breny-castellgali-bages/
9. Domínguez, R. J. (2013). Crisi i canvis estructurals a la Hispània oriental entre l'Alt Imperi Romà i l'antiguitat tardana.
10. *Època romana, antiguitat tardana: campanyes 1982-1989* [en línea]. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1993. <http://hdl.handle.net/20.500.12368/179>. [Consulta: 12 febrer 2026]
11. Generalitat de Catalunya. (s. d.). *Torre del Breny (Fitxa (codi 1491), Inventari del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic)*. Recuperat de https://invarque.cultura.gencat.cat/card/1491
12. Generalitat de Catalunya. (s. d.). *Columbari romà* (Fitxa 2492, Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya). Direcció General del Patrimoni Cultural. Recuperado de https://invarquit.cultura.gencat.cat/card/2492
13. Generalitat de Catalunya. (s. d.). *Fitxa 114, Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya*. Direcció General del Patrimoni Cultural. Recuperat de https://invarquit.cultura.gencat.cat/card/114
14. Generalitat de Catalunya. (s. d.). *Conjunt romà de Centcelles*. Departament de Cultura. Recuperat de https://patrimoni.gencat.cat/es/coleccion/conjunto-romano-de-centcelles
15. Generalitat de Catalunya. (s. d.). *Torre dels Escipions* (Fitxa 243, Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya). Direcció General del Patrimoni Cultural. Recuperat de https://invarque.cultura.gencat.cat/card/4277

16. Gobierno de Aragón. (s. d.). *Mausoleo romano*. Patrimonio Cultural de Aragón. Recuperat de https://patrimonioculturaldearagon.es/patrimonio/mausoleo-romano/
17. Guitart Tarrés, X., & Martínez, S. (2017). *Projecte bàsic i executiu de restauració de la Torre del Breny. Primera fase* [Projecte tècnic no publicat]. Arxiu Municipal de Castellgalí
18. Història de Manresa. (24 de novembre de 2015). *La Torre del Breny*. Recuperat de https://historiademanresa.wordpress.com/2015/11/24/la-torre-del-breny/
19. Història del medi natural del Bages i del Moianès. (s. d.). *Erosió alveolar a la Torre del Breny (Castellgalí)*. Recuperat de https://elmedinaturaldelbages.cat/geologia/geomorfologia/erosio-alveolar-a-la-torre-del-breny-castellgali/
20. Mayer, M. (2006). La inscripció «cristiana» de la torre del Breny. *Faventia*, *4*(2), 111-118.
21. Museu Nacional Arqueològic de Tarragona. (s. d.). *Torre dels Escipions*. Recuperat de https://www.mnat.cat/torre-dels-escipions/
22. Piñero i Subirana, J., & Serra i Rial, R. (2008). El camí romà de la Torre del Breny i la vil·la de can Font de Cirerencs (Castellgalí). *Dovella*, (98), 5–14.
23. Puig i Cadafalch, J., Falguera, A. de, Goday i Casals, J., & Institut d'Estudis Catalans. (1934). *L'Arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
24. Pujol Mur, M. (16 d'abril de 2019). *La Torre del Breny. Castellgalí. Bages*. Recuperat de https://indretsescbergueda.blogspot.com/2019/04/la-torre-del-breny-castellgali-bages.html
25. Servei de Patrimoni Arqueològic i Paleontològic. (2022, 29 de setembre). *Declarats BCIN el conjunt arqueològic de Boades i la Torre del Breny, al terme municipal de*

Castellgalí (Bages). *Tribuna d'Arqueologia*. https://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat/2022/09/29/declarats-bcin-el-conjunt-arqueologic-de-boades-i-la-torre-del-breny-al-terme-municipal-de-castellgali-bages/

26. Vera Carvajal, D. E. D. (2016). El siglo III dC en Hispania. Una aproximación historiográfica y arqueológica.
27. Witschel, C. (2009). Hispania en el siglo III. *Hispaniae: las provincias hispanas en el mundo romano*, 473-503.